

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 03.10.2024 ✓Accepted/Kabul: 09.02.2025

DOI:10.30794/pausbed.1560662

Research Article/Araştırma Makalesi

Öner Gündüz, B (2025). "Edebiyatta Yapay Zekâ ve Aktör-Ağ Teorisi: Kazuo Ishiguro'nun *Beni Asla Bırakma* ve *Klara ile Güneş* Romanları", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 68, ss. 87-103.

EDEBİYATTA YAPAY ZEKÂ VE AKTÖR-AĞ TEORİSİ: KAZUO ISHIGURO'NUN *BENİ ASLA BIRAKMA* VE *KLARA İLE GÜNEŞ* ROMANLARI

Başak ÖNER GÜNDÜZ*

Öz

Sağlık, hukuk, bankacılık sektörlerinde yaygın bir kullanım alanına sahip yapay zekâ, günlük hayat pratiklerinde vazgeçilmez niteliğini arttırdıkça salt teknik odaklı bir kavram olmaktan çıkmıştır ve artık edebiyat ve sosyoloji başta olmak üzere sosyal bilimlerin de inceleme konusu haline gelmiştir. Bu çalışmada, yapay zekânın etkilerinin edebiyata yansıdığı örnekler olarak *Beni Asla Bırakma* ve *Klara ile Güneş* romanları seçilmiştir. 2017 yılında Nobel Edebiyat Ödülü'ne layık görülen Japon asıllı İngiliz yazar Kazuo Ishiguro her iki romanında, ileri teknolojinin geldiği seviye itibarıyla oluşturduğu kurgu evreninde, insan ve insan-olmayan karakterleri yan yana getirir. Bu yönüyle eserlerin, insan dışı varlıkları da bir aktör kabul ettiği tespit edilmiştir. Bu sebeple çalışmada yöntem olarak, sosyolog Bruno Latour'un aktör-ağ teorisi kullanılmıştır. Bu teoriye göre, sadece insana eyleyen olma işlevini bahşeden geleneksel sosyoloji anlayışı toplumun bileşenleri konusunda yanılır. Latour, teorisi uyarınca 'ortaklıkların sosyolojisi' adını verdiği yaklaşımı ile aktör olma işlevinin hem insan hem de insan-olmayan varlıklardan oluşabileceğini anlatır. Bu çalışma, Ishiguro'nun iki romanını kapsamına alarak yapay zekâ konusunun, sosyolojik bir yöntem olan aktör-ağ teorisi ile edebiyata nasıl yansıdığını incelemeyi amaçlamıştır. Distopik ayrıntıların da belirgin olduğu Ishiguro romanlarında, insan dışı varlıkların bir aktör olarak yer aldığı ve en nihayetinde toplumsal bileşenleri yeniden oluşturmak gerektiği üzerinde düşündürdüğü sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kazuo Ishiguro, *Beni Asla Bırakma*, *Klara ile Güneş*, Aktör ağ teorisi, Yapay zekâ, Yapay zekâ sosyolojisi.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND ACTOR-NETWORK THEORY IN LITERATURE: NOVELS *NEVER LET ME GO* AND *KLARA AND THE SUN* BY KAZUO ISHIGURO

Abstract

Artificial intelligence, which is widely used in the health, law, and banking sectors, has ceased to be a purely technical concept as it has become indispensable in daily life practices and has now become a subject of study in social sciences, especially literature and sociology. The novels *Never Let Me Go* and *Klara and the Sun* were chosen as examples where the effects of artificial intelligence are reflected in literature. Japanese-British writer Kazuo Ishiguro, who was awarded the Nobel Prize in Literature in 2017, brings human and non-human characters side by side in both of his novels in the fictional universe he created based on the level of advanced technology. In this respect, it has been determined that the works also accept non-human beings as actors. And for this reason, sociologist Bruno Latour's actor-network theory was used as a method in the study. According to this theory, the traditional understanding of sociology, which only grants humans the function of being an agent, is mistaken about the components of society. Latour, with his approach called 'sociology of partnerships' in accordance with his theory, explains that the function of being an actor can consist of both human and non-human entities. This study aims to examine how the subject of artificial intelligence is reflected in literature through actor-network theory, a sociological method, by covering Ishiguro's two novels. It has been concluded that in Ishiguro's novels, where dystopian details are also evident, non-human beings also take part as actors and ultimately make one think about the need to recreate social components.

Keywords: Kazuo Ishiguro, *Never Let Me Go*, *Klara and The Sun*, Actor-network theory, Artificial intelligence, Sociology of artificial intelligence.

*Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, ESKİŞEHİR.

e-posta: basakoner@windowslive.com, (<https://orcid.org/0000-0003-3053-0566>)

1. GİRİŞ

Yapay zekâ konusunu edebiyat düzleminde ele almayı amaçlayan bu çalışmada, sosyolog Bruno Latour'un üzerinde uzun yıllar çalıştığı aktör-ağ teorisi yöntem olarak kullanılmıştır ve çalışmanın yapay zekâ sosyolojisi ve bunun edebiyat düzlemindeki yansımaları ile ilgili araştırmalara katkı sunması beklenmektedir. Eserleriyle 2017 yılında Nobel Edebiyat Ödülü'ne layık görülen Japon asıllı İngiliz yazar Kazuo Ishiguro'nun *Beni Asla Bırakma* ve *Klara ile Güneş* romanları ile sınırlandırılan çalışmada, karşılaştırmalı bir yaklaşım benimsenmiştir ve yazarın iki romanı arasındaki benzerliklerin ya da farklılıkların odağında, aktör-ağ teorisinin de işaret ettiği üzere, toplumsal bileşenlerin yeniden açılması sağlanmıştır.

Eser incelemelerinden önce, halihazırda güncel bir konu olup bu çalışmanın kuramsal çerçevesinde yer alan 'Yapay Zekâ' başlığına yer verilmiştir. Yapay zekânın tarihsel gelişimine sadece önemli dönüm noktaları dikkate alınarak değinilmiştir ve toplumun yapay zekâyâ bakışı ile yapay zekânın sanat ve edebiyattaki örneklerine kısaca yer verilmiştir. Ardından 'Aktör- Ağ Teorisi' başlığı altında, Latour'un genel sosyoloji anlayışında tespit ettiği eksiklikler doğrultusunda, yeni bir sosyolojik yaklaşımdan bahsedilmiştir ve bu yaklaşımın bir yöntemi olarak aktör-ağ teorisinin yapay zekâ ile ilişkisine ve edebiyat metinlerinde yöntem olarak kullanıldığı çalışmalara değinilmiştir.

Sırasıyla 2005 ve 2021 yıllarında yayımlanan *Beni Asla Bırakma* ve *Klara ile Güneş* romanları, karakter kadrosunda ağırlıklı olarak çocuk karakterlere yer verir ve romanların olay örgüsü karakterlerin çocukluk yılları kapsamında şekillenir. Ancak bu durum, eserleri bir çocuk kitabı ya da çocukluk maceralarının anlatıldığı bir kitap türüne dahil etmez. Her iki romanın anlatıcısı, teknolojinin geldiği seviyenin bir göstergesi olarak, yapay olarak üretilmiş bir klondur (Kathy) ve yine yapay zekâ teknolojisi ürünü olarak bir robottur (Klara). Ishiguro bir röportajında, okurun sempatisini kazanan yapay zekâlı kahramanı ile ilgili yaptığı yorumda, bütün kurgu eserlerin karakterlerinin zaten yapay olduğu gerçeğini hatırlatarak bunun şaşırtıcı olmadığını anlatır (<https://www.npr.org/2021/03/17/978138547/kazuo-ishiguro-draws-on-his-songwriting-past-to-write-novels-about-the-future> Erişim Tarihi: 28.08.2024). Fakat yazar eserlerinin genel atmosferini biyoteknolojik gelişmeler odağında geliştirdiğinden, eserlerin bilimkurgu olup olmadığı sorusu akıllara gelir. Nitekim söz konusu eserler üzerine yapılan literatür taramasında, bu eserleri bilimkurgu ya da distopya sınıfına dahil eden çalışmalar (bkz. Korkmaz, 2020; Gürova, 2021; Gözen vd., 2022; Süt Güngör, 2022; Oruç, 2024) olduğu gibi, Bildungsroman kapsamına alan bir çalışmanın da (Yılmaz, 2020: 208) olduğu tespit edilmiştir.

Distopyayı, ütopyanın karşı kavramı olarak ele alıp bir kavramın cenneti imlemesi gibi diğer kavramın cehennemi imlediğini belirten araştırmacıların yanı sıra (Korkmaz, 2020: 2); distopyayı, ütopyanın karşısında değil, bilakis yanında konumlandırıp her iki kavramın birlikte düşünülmesi gerektiğini ve distopyanın sağladığı "muhalif sesler" vasıtasıyla dogmalaşmanın önüne geçip daha iyi bir gelecek hayali için "distopyacı uyarılara" ihtiyaç duyulduğunu savunan araştırmacılar da vardır (Booker, 2012: 46). Ishiguro bir röportajında, distopik ve bilimkurgu detaylarını içeren romanı *Beni Asla Bırakma*'nın 20. yüzyılın sonlarında geçiyor olmasını, zamansal olarak değiştirmeyi düşünüp düşünmediği sorusuna verdiği yanıt ile okuru Ishiguro yazını konusunda bir çıkarıma kavuşturabilir: Ishiguro, romanının distopik ve bilimkurgu boyutu olduğunu kabul eder; ancak esasında gelecekte nasıl bir yaşamın olacağına dair fütüristik manzaralarla ilgilenmediğini, okuru "Ya Hitler kazansaydı?" tarzında sorular üzerinde düşündürmeyi amaçlamayıp "kehanet" ile karıştırılabilecek herhangi bir şey yazmak istemediğini anlatır ve her okurun "kendi hayatının bir yankısını bulabileceği bir hikâye" yazdığını ifade eder (https://www.bookbrowse.com/author_interviews/full/index.cfm/author_number/477/kazuo-ishiguro Erişim Tarihi: 28.08.2024).

Ishiguro'nun sözleri doğrultusunda düşünmek gerekirse, romanların distopik detaylarının farklı türden bir gelecek senaryosu sunduğu söylenebilir. Ancak Tıkız vd.'nin çalışmasında belirttiği gibi, Ishiguro'nun roman evreninde şehirler gökdelenlerden oluşmaz ya da gökyüzünde uzay araçları uçmaz (2018: 97). Bu sebeple romanları distopik detaylar barındırır da sadece bu türün sınırları çerçevesinde değerlendirmek haksızlık olacaktır. Çünkü iki romanında işlediği konuların hem kapsamı açısından hem de yapay zekâ üzerine toplumun farklı kesimlerinin görüşlerini bir arada vermesi ve duyguyu insanda ve insan-olmayanda eşit kılması açısından Ishiguro'nun eserlerinin daha geniş bir çerçeveye yerleştirilmesi gerekir. Bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki gerekçe budur.

Bu sebeple çalışmada, Ishiguro'nun iki romanı sosyolojik bir yöntem olan aktör-ağ teorisi ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir ve yeni bir toplumsal bileşen olarak yapay zekâ konusunu edebiyat düzleminde irdelemiştir.

2.YAPAY ZEKÂ

Yapay zekâ, bilişim alanını son yıllarda en çok meşgul eden konuların başında gelmesinin yanı sıra, toplumun her kesiminden insanın ilgisini çekmesi sebebiyle sosyal bilimlerin de araştırma odağına yerleşmiştir. Sosyal bilimlere konuya ilgisini teknik detaylardan ziyade, yapay zekânın toplumsal dönüşümdeki rolüne yönlendirir. Yapay zekânın yararları ya da – en az yararlarının konuşulduğu ölçüde – olası zararları üzerine öylesine yoğun tartışmalar yapılır ki konu, insan haklarının tekrardan masaya yatırılmasına kadar varır. Bu çalışma, yapay zekâyı edebiyat ve sosyoloji bağlamında yaklaştığından, yapay zekânın teknik bilgisi, bu keşfin dönüm noktası sayılabilecek isimlerini anmakla yetinir.

Bilgisayar bilimi profesörü Cem Say, *50 Soruda Yapay Zekâ* eserinde yapay zekâ ile ilgili sorulabilecek 50 soruyu her kesimden insanın anlayabileceği düzeyde yanıtlar. Türkiye’de yapay zekâ literatüründeki ilk bilimsel yayın, Say’ın 1989 yılında başladığı doktora tezi olması sebebiyle (2019: 8), yapay zekâyı dair gündelik bir kavrayış geliştirmek için bahsedilen eserin ehemmiyeti aşikârdır. Say, ‘bilgisayar biliminin ve yapay zekânın babası’ olarak Alan Turing’den, yapay zekânın ‘isim babası’ olarak da John McCarthy’den bahseder (2019: 28- 86). Bir kavram adı olarak yapay zekâ, ilk defa 1955 yılında resmi bir başvuru yazısında geçer. Başvuruda, ABD’nin New Hampshire eyaletinde bulunan bir araştırma üniversitesi olan Dartmouth Koleji’nde, “öğrenmenin ve zekânın başka herhangi bir vasfının tüm yönlerinin prensipte bir makine tarafından benzetimi yapılabilecek kadar net şekilde tarif edilebileceği” (Say, 2019: 85) türden bir çalışmanın gerçekleştirileceği yazar. Ancak Say, yapay zekâ tarihçesini daha çok geriye sararak bu keşfi Alman matematikçi ve filozof Gottfried Wilhelm Leibniz’e (1646-1716) dayandırır. Tarihin ilk bilgisayar mühendislerinden Leibniz, dört işlem yapabilen ve bir kol yardımıyla çalışan bir alet geliştirmesiyle o dönem için yapay zekâ başarısı sayılabilecek bir keşfe imza atar (Say, 2019: 16).

Vedat Çelebi ve Ahmet İnal, yapay zekâ ve insanı imleyen doğal zekâ arasında karşılaştırmalar yaparak yapay zekânın belirli bir etiğe sahip olması gerektiğini ortaya koydukları *Yapay Zekâ Bağlamında Etik Problemi* isimli çalışmada, yapay zekânın bir insan beyni kadar kompleks olmadığını, fakat insanın unutmama özelliği karşısında yapay zekânın unutmadığını ve yine insandan farklı olarak sahip olduğu bütün bilgi birikimini bütünlüklü bir şekilde aktarma becerisi ile donandığını anlatır ve yapay zekânın doğal zekâyı taklit etme gayesinde olduğunu vurgular (2019: 652-653). Yapay zekâ taklit etme konusunda gösterdiği başarı oranında, insanların ilişki kurma biçimlerini de dönüştürecek. Ercan Öztemel, yapay zekâ teknolojilerinin, insanların makinelerle arkadaşlık kurmaya başladığı bir toplumu ortaya çıkaracağını ve hatta makinenin, bir insanın hayatta en çok güvendiği başka bir insanın yerini alabileceğini belirtir (2020: 106). Yapay zekâ teknolojisi gelişmelerine yönelik duyulan kuşkunun buradan filizlendiğini söylemek mümkündür. Çünkü “doğası gereği veriye aç durumda” (Singil, 2022: 22) olan yapay zekânın, insana dair biriktirdiği verinin beşerî ilişkileri etkileyecek boyutta olduğunun farkına varılması ile yapay zekânın olası zararları üzerinde düşünölmeye başlanır. Ayrıca yapay zekâ teknolojisinin toplumlarca ne ölçüde yakalanabileceği ya da sosyolojik ve kültürel açıdan toplumlarla uyum içerisinde olup olamayacağı gibi sorular üzerine de düşünölür. *Dijital Çağa Nasıl Uyum Sağlarız?* başlıklı kitabında Tom Chatfield da teknolojik değişimin hızına dikkat çekerek internetin bir ağ şeklinde yalnızca insanları değil, gelecekte arabalardan giysilere kadar birçok nesneyi birbirine bağlayacağını belirtir ve her şey ve herkes arasında gerçekleşen bu müthiş orandaki veri akışını kastederek bir soru yöneltir: “Başkaları, yani hükümetler, şirketler, aktivistler, suçlular, güvenlik güçleri ve yasa koyucular söz konusu bilgiler ile şimdi ne yapmakta?” (2013: 12). Chatfield’in yönelttiği bu soru yapay zekânın olası zararlarından kuşku duyan ve toplumla nasıl bir entegrasyon yaşayacağı sorularına cevap arayanların zihinlerini yoğun bir şekilde meşgul etmeye devam eder.

Say, ‘Yapay zekâ yanlış yapar mı?’ sorusunu bir örnek üzerinden anlatarak yapay zekânın yanlış yapma ihtimali olduğunu söyler: 2017 yılında Kaliforniya’da çıkan orman yangınında, arabalarda kullanılan navigasyonlar, sürücülerini yangından ötürü boş kalan yollara yönlendirdiğinde bu teknolojik aygıtların sakıncalı olabileceği anlaşılır (2019: 150). Bu durum yapay zekânın insana vereceği zararın taammüden olmadığını örneklese de yapay zekânın kasti zararına yönelik kuşkuların da yükseldiğini belirtmek gerekir. Ancak Öztemel, yapay zekânın ancak yaratıcısı bir insan kadar tehlikeli olabileceğini ve sorunun temelde insanın iyi ya da kötü olmasına dayandığını

bildirir ve yapay zekâ teknolojileri ile ilgili ortaya çıkabilecek olumsuzlukları ortadan kaldırmak konusunda yine yapay zekânın beceri geliştirebileceğini haber verir (2020: 109-110).

Say, günümüz dünyasında bilgi üretme biçiminin kitaplardan dijital ortamlara geçtiğini anlatır. İnternet ortamında yapılan alışverişler, arama motorlarına yazılan sözcükler, cep telefonu ve akıllı saat gibi atılan adım sayısına varana dek birçok ölçümün yapılarak her bireye ait veri arşivinin oluşmasını sağlayan birtakım cihazlar ile yapay zekâ teknolojileri, insanı insandan neredeyse daha iyi tanıyacak seviyeye ulaşmıştır (Say, 2019: 139-140). Ayrıca sosyal medya kullanımları sebebiyle kişinin bizzat kendisi aracılığıyla bireysel verilerini dijital ortama bıraktığı bilinmektedir. Bazı kuruluşların aktarımına göre kişiye ait bir tanımlamanın yapılabilmesi için sosyal medya üzerinden 20 tıklamanın yapılması yeterlidir (Öztemel, 2020: 107). Bu durum, özel yaşamın gizliliğini ihlal etme kapsamına girdiği gibi, kişileri birtakım olumsuz etiketler altında gruplandırmaya sebep olur. 2021 tarihli AB Yapay Zekâ Tüzüğü Teklifi'nin hem tasarımcılar hem kullanıcılar eliyle gerçekleştirilecek ihlallerin önüne geçmesinde önemli bir adım (Singil, 2022: 33) sayıldığı görüşündeki araştırmacılar, yapay zekâ teknolojisinde kaydedilecek ilerlemelerde devletlere sorumluluk düştüğünü belirterek bunun "kontrollü bir şekilde" gerçekleştirilmesi gerektiğini düşünür (Çelebi ve İnal, 2019: 661).

Yapay zekânın edebiyat metni örneği üzerinden sosyolojik bir yöntemle incelendiği bu çalışmada, yapay zekânın sanatsal beceri kaydedip kaydedemeyeceği sorusu akıllara gelir. Bu konuda farklı görüşler mevcuttur. Yapay zekânın fiziksel olarak bir insan gibi hareket ettiği örneklerine rastlansa da duygusal manada bir insan gibi düşünüp özgün yorum yapmasının ya da şiir yazmasının mümkün olmayacağını düşünen (Çelebi ve İnal, 2019: 655) araştırmacıların yanı sıra, yapay zekânın resim yapıp beste ve şiir gibi sanatsal üretimlerde bulunacağını düşünen araştırmacılar da bulunur. Say, sanatsal eserler veren yapay zekâ örnekleri olarak Harold Cohen tarafından yazılan 'AARON' isimli yapay ressam programını, David Cope tarafından yazılan 'EMI' isimli yapay beste programını ve Bager Akbay tarafından şiir yazması için geliştirilen 'Deniz Yılmaz' isimli robot şairi sıralar (2019: 111). Kuşkusuz yapay zekânın ortaya koyduğu ürünlerin sanatsal boyutu tartışmaya açılabilir. Fakat yapay zekâ ve sanat arasında bir ilişkinin kurulması hem yapay zekânın etkilerini sadece teknik boyuta indirgememek hem de sanatın bu teknolojiye beslenebilmesi açısından elzemdir. Yapay zekânın "felsefi bir boyutu" (2020: 41) olduğunu da belirten İpek Sucu ve Elif Ataman, yapay zekâyı bir film üzerinden irdeler. Sucu ve Ataman çalışmasında, Theodor isimli bir erkeğin Samantha isimli yapay zekâ destekli bir işletim sistemi ile yaşadığı aşkı konu alan 'Her' filmi, yapay zekânın insan ve bir eş olma hayali gütmesi açısından ilgi çekici olarak değerlendirir (2020: 41-51). Bu çalışma ise yapay zekânın edebiyattaki izdüşümünden yararlanırken sosyolog Latour'un aktör-ağ teorisinden faydalanacaktır. Bu doğrultuda Ishiguro'nun yapay zekâ roman karakterlerinin toplum ile nasıl bir bağlantı içerisinde oldukları irdelenecek ve Latour'un teorisi ışığında toplumsallaşmanın unsurlarının 'yeniden' bir araya getirilmesi yönündeki ihtiyaca edebiyat aracılığıyla değinilecektir.

3. AKTÖR- AĞ TEORİSİ

Fransız filozof ve sosyolog Bruno Latour (1947-2022), ilk baskısının 2005 yılında yapıldığı *Toplumsal Yeniden Toplamak: Aktör-Ağ Teorisine Bir Giriş* eserinde, sosyoloji biliminin temel kavramlarından biri üzerine geliştirdiği görüşlerini paylaşır. Latour, eserinde 'toplumsal' kelimesini bütün ayrıntıları ile açılar ve sosyolojinin işlevselliğini arttırabilmesi için öncelikle 'toplumsal' kelimesinin mevcut kullanımı ile bir kapsam sorunu yaşadığının bilinmesini ister ve kitabın argümanını şöyle özetler: Sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan 'toplumsal' kelimesi, 'ahşap', 'çelik', 'biyolojik', 'dibilimsel' kelimelerinde olduğu gibi içeriğin sadece belirli türden bir malzemeden oluştuğuna vurgu yapıyorsa, bu kullanım hatalıdır. Çünkü bu durumda 'toplumsal' kelimesi aynı türden malzemeden oluşmuş bir bileşeni imler ve bu haliyle de 'birlikte yaşama bilimi' gayesi güden sosyoloji bilimine uygun olmayan bir kullanım olur. Bu sebeple Latour "bir toplum şemsiyesi altında toplanan şeyin tam içeriğini" daha kapsamlı bir şekilde inceleme gereğinin hasil olduğunu düşünür (Latour, 2021: 13-14).

Latour, işe koyulmadan önce geleneksel sosyoloji anlayışı ve kendi yaklaşımı arasında bir ayrım yaparak yeniden bir isimlendirmeye girişir: 'sosyalın sosyolojisi' ve 'ortaklıkların sosyolojisi'. Latour'a göre sosyal sosyolojisi, sosyal yani toplumsal olanı yanlış ele alır ve onun gerçek bileşenlerini kısıtlar; ortaklıkların sosyolojisi ise sosyal olmayan unsurları da ele aldığı için kelimeyi kısıtlamaz ve sosyoloji bilimine daha iyi hizmet eder (2021: 23). Ortaklıkların sosyolojisi, toplumsalın kapsamını aktör-ağ teorisi ile genişletir. Nasıl ki Afrika 'kabaca' bir daire

ya da Fransa ‘kabaca’ bir altıgen olarak tanımlandığında içeriğe dair bir şeye işaret etmiyorsa, toplum da artık ‘kabaca’ bireyler, kültürler ve devletler olarak tanımlanamaz (Latour, 2021: 43).

Aktör-ağ teorisindeki ‘aktör’ kelimesi, Latour’un anlayışını temsil eden ortaklıkların sosyolojisini anlama konusunda önem arz eder. Tiyatro sahnesinden ödünç alınmış bir kelime olarak aktör kelimesi, sahnede icra edilen eylemin, görünürde tek bir kişi tarafından gerçekleştiriliyorsa bile, herhangi bir kesinliği içermediğini imler. Eylemin gerçek ya da kurgu olması, oyundaki ışık, kostüm gibi diğer bileşenlerin etkisi ve oyuncunun başarı ya da başarısızlığı gibi birçok unsurun etkisi ile sahnedeki aktör canlandırmasını yapar. Latour bu haliyle sahnedeki eylemin yerinin kaydığını ve eylemin kökenine dair bir belirsizliğin oluştuğunu bildirir (2021: 71-72). Aktör-ağ teorisindeki ‘ağ’ kelimesinin ise, telefon ya da otoyol gibi bir bağlantı çizgisine işaret etmediğini belirten Latour, bir aktörün diğer aktörlerin nedeni olarak belirmediği ve eyleyenler arasında bir ‘ilişkiler kümesi’ oluşturup her aktörün eylemde bulunma becerisinin açığa çıktığı metinleri, iyi bir metin olarak kabul eder (2021: 179-181).

Aktör-ağ teorisinin, etki faktörü olan her şeyi kapsamına alıp eyleyenler arasında bir ortaklık kurması Latour’un sosyoloji anlayışı olan ortaklıkların sosyolojisinin temel çıkış noktasıdır. Toplumda bir hastalık baş gösterip yeni bir aşı gündeme geldiğinde, teknolojinin gelişmesiyle bazı iş kollarının önemini yitirip yeni iş tanımları oluştuğunda ya da devlet yeni yasalara ihtiyaç duyduğunda ‘biz’ tanımı değişir, duygular farklılaşır ve toplumun yeniden tanımlanma gereği açığa çıkar (Latour, 2021: 19-21). Latour böyle bir ihtiyaçla, toplumsal olanı yeniden toplama işine girişir ve ortaklıkların sosyolojisini kurar.

Aktör-Ağ Teorisi Açısından Yapay Zekâ ve İletişim başlıklı doktora tezinde Aysun Körlü Topan, bu teorinin araştırmacılara öncelikle aktör, ağ ve insan-olmayan gibi yeni terimler sunduğunu ve dünya üzerindeki her şeyin bir aktör olabileceğini düşündürmeye başladığı gibi toplum kelimesinin de yeni bileşenleri barındırdığını duyurur. Bu teori sayesinde toplumsal olanı yeniden anlamak için bütün eyleyenlerin kurduğu ortaklığa bakmak ve birlikte oluşturdukları ağı takip etmek gerekir. Böylelikle yapay zekâ gibi yeni teknolojilerin ortaya çıkardığı ilişkileri, birliktelikleri ve söylemleri takip ederek toplumsal yapılanmaya dair daha kapsayıcı fikirlere ulaşılabilir (Körlü Topan, 2024: 48-53).

Aktör-ağ teorisi toplum bileşenlerine insan-olmayan unsurları da ekleyerek geleneksel anlayışın bir uzantısı olan bazı dikotomileri de parçalar. İnsan-hayvan, toplum-doğa gibi ikiliklerin sorgulamaya açılması, insan-olmayanın etkinliğinin görünürlük kazanması ile mümkün olmuştur ve yapay zekâ gibi teknolojik gelişmelerin neden olacağı yeni etkileşimler ağı çerçevesinde toplumsalın ne olduğu üzerine yeniden düşünme imkânı sağlanmıştır (Körlü Topan, 2024: 57-58). Latour, teorisinin farkını anlatırken, bileşenleri net olarak bilinen diğer sosyal teorilerin hızla değişen dünyayı anlamakta işlevsiz kaldığını ve aktör- ağ teorisinin araştırma sahalarından birinin, bilim – teknoloji araştırmaları olduğunu anlatır. Ayrıca aktör- ağ teorisinin, bir yöntem olduğunu belirterek bu yöntemin açıklayıcı değil betimleyici bir yöntem olduğunu dile getirir (Latour, 2021: 196-197). Körlü Topan ise bu teorisinin aktör belirlemede varlıksal nedenlere sığınmadığını, etkileşimsel gerekçelere odaklandığının altını çizerek teorisinin bu sebeple “bir faillik teorisi, bir bilgi teorisi ve aynı zamanda bir makine teorisi” olduğunu belirtir ve Law’un şu sözünü aktarır: “Makineleri ve mimarileri insanlar kadar ciddiye almayan sosyolojiler toplumun bu üretim dinamiğini asla çözemezler” (Akt. Körlü Topan, 2024: 41). Law’ın nesnelerin üreticisi insanın yanına, nesneleri de eşitleyerek koyması, aktör-ağ teorisinin hiyerarşi tanımadığının göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Aktör-ağ teorisinin teknoloji araştırmalarında kullanıldığı bir başka örnek, Esra Yılmaz’ın *Sosyal Medya Mecraları ile Birey Arasındaki İlişkiye Bruno Latour’un Aktör-Ağ Teorisi Açısından Bir Bakış* başlıklı makalesidir. Yılmaz, Latour’un ortaklıkların sosyolojisine dayandığı çalışmada, sosyal medya mecraları üzerinden “nesnelerin veya oluşumların da eylemde bulunma potansiyellerini göstererek insanın tek eyleyen olmadığının ve bir etkileşim sonucunda eylemin açığa çıktığının” delillerini sunar (2023: 54). Aktör-ağ teorisi, insanın bir tekel olarak elinde bulundurduğu eylemde bulunma yetki ve becerisini, insanı çevreleyen nesnelerle paylaşılarak insan-üretimi nesnelerin de bir eyleyen olarak insan davranışını anlamlandırmada rol sahibi olabileceğini belirtmesiyle ezberleri bozar.

Yapay Zekâ Sosyolojisi Üzerine Bir Değerlendirme başlıklı makalesiyle Emin Baki Adaş ve Borabay Erbay ise yapay zekâ çalışmalarının sosyal bilimlerce de mercek altına alınabileceğini belirterek çalışmalarında sosyoloji alanında yapılmış yapay zekâ araştırmalarının genel olarak iki eğilim altında toplandığını anlatır: İlk eğilime sahip

çalışmalar, hümanist bir bakış çerçevesinde geliştirilmiş olup yapay zekânın, iktidar ya da sermaye sahiplerinin kontrolünde bir araç olarak toplumu nasıl etkilediği sorusu üzerine odaklanırken; ikinci gruptaki çalışmalar ise post-hümanist bir eğilimle yapay zekâyı toplumsallığın üretiminde bizzat bir aktör olarak kabul eder (Adaş ve Erbay, 2022: 326-328). İşte yapay zekânın sosyal bilimlerde post-hümanist bakış açısıyla temel bir araştırma konusu haline gelmesine ve yapay zekâyı bir aktör misyonu yüklenmesine imkân tanıyan teori, Latour'un aktör-ağ teorisidir. Bu teorinin önemi, Adaş ve Erbay'ın da belirttiği gibi toplumsallığı yalnızca insan ve insan arasındaki ilişkiye indirgemeyip yapay zekâ özelinde bütün teknolojik aygıtları basit bir araç kabul etmemesinden ileri gelir (2022: 335).

Yapay zekânın sosyal bilimler araştırmalarında bir aktör olarak tanınabileceğini duyuran aktör-ağ teorisi, araştırmacıları birtakım yeni sorunların da belireceği konusunda uyarır. Toplumsalın ne olduğu araştırılırken yapay zekânın da bir rolü olabileceği kabulü, insan haklarını gündeme getirir. *Yapay Zekâ ve İnsan Hakları* başlıklı çalışmada Nesrin Singil, yapay zekâ teknolojilerinin olumlu ve olumsuz yönlerine değinerek bu teknolojik gelişmenin yaşam hakkı, adil yargılanma hakkı, özel ve aile yaşamına saygı hakkı, ifade hakkı gibi insan hakları kapsamında değerlendirmesini yapar ve yapay zekâ hukukunun gerekliliğine değinir (2022: 4-25). Bir aktör olarak yapay zekânın bir taraftan insan hakları üzerindeki etkisi araştırılırken ayrıca insanın yapay zekâ karşısında etik bir sorumluluğu olup olmayacağına dair sorular sorulur. Bu hususta, Çelebi ve İnal'ın, bilim filozofu Roger Penrose'dan aktardığı tespit önemlidir: Yapay zekâ sisteminin düşünce üretmesi, hissetmesi, anlayış geliştirmesi ve neticede bilinçli bir varlık olması söz konusuysa, insan, yapay zekâ sistemi karşısında- tıpkı bir hayvan karşısında olduğu gibi- sorumluluk sahibidir ve onu satın alması insanı etik sorumluluktan muaf kılmaz (Akt. Çelebi ve İnal, 2019:658 – 659). İnsan olmayan unsurları bir eyleyen kabul ederek toplumsal dinamikleri anlamaya çalışan ve yapay zekâ özelindeki araştırmalara yukarıda bahsedilen örneklerde olduğu gibi genişletilmiş düşünme sahaları sunan aktör-ağ teorisidir.

Ortaklıkların sosyolojisinin bir yöntemi olarak aktör-ağ teorisi, edebiyat araştırmalarında da yer alır. Hasan Turgut *Araziyi Düzleştirmek: Gülten Akin Şiirinde Ortaklığın İnşası* başlıklı kitabında, şairin şiirlerinin eşdeğerliliği temel alan bir düzlemde üretildiğinin tespitini yapar ve “merkezi bir eylemsellik yerine sayısız failin ördüğü kompleks bir yapı ortaya koyar” (<https://www.gazeteduvar.com.tr/gulten-akin-siirinde-ortakligin-insasi-araziyi-duzlestirmek-haber-1609257> Erişim Tarihi: 30.08.2024). Ezgi Hamzaçebi ise *Edebiyat Araştırmalarını Latour'un Ağ Modeli'ne Göre Yeniden Konumlandırabilir miyiz?* sorusu üzerine inşa ettiği yazısında, Latour'un ağ kavramını, bilimsel faaliyetlerde keskin hatlarla birbirinden ayrılan yöntemlere kıyasla daha esnek, tarihsel ve ampirik bulduğunu ifade eder. Hamzaçebi ayrıca, çevirmen Emine Ayhan'ın 'Bugün neden bir Shakespeare biyografisi yazılmadığı' sorusu üzerine geliştirdiği cevabını, Latouryen bakışa yakıştırdığını belirtir: Ayhan'ın, matbaacılar, yüzlerce karaktere, oyunculara, eleştirmenlere ve daha birçok unsurun bir araya gelerek Shakespeare bileşenlerini oluşturduğu yönündeki cevabı (<https://t24.com.tr/k24/yazi/edebiyat-calismalari-latour-ag-modeli,2394> Erişim Tarihi: 30.08.2024), çağları aşmış bir ismin oluşmasında birçok faktöre faillik tanınması açısından Latour'un aktör-ağ teorisi ile uyumludur.

4.BENİ ASLA BIRAKMA ROMANI

Beni Asla Bırakma romanında okura, ilkin bir tür okul olduğu anlaşılan bir sistem tanıtılır. Hailsham adındaki okulla ilgili bazı bilgiler, bu okulun geleneksel okullardan farklı olduğunu gösterir. Öncelikle çocuk karakterlerin, çocuk değil, *öğrenci* olarak tanıtılıyor olması ilgi çekicidir. Ardından, bu çocukların bebeklik çağı da dahil olmak üzere ilk gençlik çağına kadar çocukluklarının her anında bir ev yerine *okulda* olması da garip gelir. Okur, ilk başta bunun bir tür yatılı okul ya da yetimhane benzeri bir tür kurum olacağını düşünebilir. Fakat okulla ilgili bilgilere ulaşıldıkça okulun gizemi açığa çıkar. Bu okul, *Bebekler, Küçükler, Büyükler* şeklinde kademelerin olduğu bir sistemi içerir. Hailsham'da *Takaslar* ve *Satışlar* adında geleneksel hale gelmiş bazı dönemler vardır. *Takaslar*, yılda dört kez düzenlenen ve öğrencilerin yaptığı çeşitli ürünlerden (resim, el işi ürünler, kullanılmış nesnelerden oluşturulmuş objeler gibi) oluşan bir sergidir. *Satışlar* ise *Takaslar*'dan farklı olarak, öğrencilerin yaptığı ürünlerden oluşmadığı gibi her ay gerçekleşir. Öğrencilerin heyecanla beklediği ve dışarıdan bir kamyonetle gelen ürünler pazarlanır.

Roman, başkarakter Kathy H. ve yakın arkadaşları Ruth ve Tommy etrafında gelişir ve Ruth'un Dover'daki nekahet merkezinde olduğu ve Kathy H.'nin ise yaklaşık on iki yıldan beri bakıcılık yaptığı bir dönem ile başlar. Kathy H. bakacağı *bağışçıları* son altı yıldan beri kendisi seçme ayrıcalığını yaşamasını "Bakıcılar makine değil ki" (Ishiguro, 2023: 12) ifadesi ile savunur. Bu cümlede geçen *makine* sözcüğü, Hailsham'ın üzerindeki sır perdesine dair önemli bir ifadedir. Çünkü Hailsham, ileri gen teknolojisi ile üretilmiş klonların, organ bağışı yapmak üzere yetiştirildiği bir kurumdur. Bu kurumdaki çocuklara, *öğrenci* vurgusu yapılmasının ardında ise onların bir amaç doğrultusunda yetiştirilmeleri maksadı gizlidir. Hailsham, aynı zamanda, klonlar ve toplum arasındaki uzlaşmayı tesis etmeye çalışan bir tür sosyal proje yürütücüsüdür. Çünkü gerekli eğitimler verildiğinde klon çocukların da diğer çocuklar gibi gelişim gösterebileceğini ve duygularının olduğunu kanıtlamaya çalışır. Bunun için de klon çocukların- ya da romandaki ifadesiyle *öğrencilerin*- yaptığı resimler ya da yazdığı şiirler önemlidir. Yılmaz, Hailsham'ı bu haliyle "bir deney ortamı" (2020: 206) olarak değerlendirir. Bir taraftan topluma, klonların da duyguları olduğunu göstererek onlardan korkmalarının ya da *tiksinmelerinin* önüne geçmek isterken bir taraftan da çocukların her hafta muayenelerini aksatmayarak ve spor derslerine özen göstererek sağlıklı bir organ bağışçısı olmaları yönünde onları teşvik eder. Okulun bu misyonunu, çocuklara utanma duygusu aşılayarak gerçekleştirdiğine de değinmek gerekir. Kathy, *Bebekler'den Büyükle'*e kadar geçirdikleri zaman diliminde okul ve kendileri ilgili bazı dikkat çekici hususları yakaladıklarını fakat utanma duygusu sebebiyle bunları görmezden geldiklerini söyler (Ishiguro, 2023: 73). Ayrıca burada belirtmek gerekir ki ileri gen teknolojisinden yararlanılarak kurulmuş kurgusal okul ile yazar Ishiguro, insan-robot karşılaşmasını bir düzlemde verebileceği ayrıntılar ile romanını donatmıştır. Okulun Takaslar ve Satışlar gibi etkinlikler düzenlemesi, sadece insana değil, insan-olmayan unsurlara da eylemde bulunma yetisi vereceğinin ve bu unsurları ile toplum arasında bir şekilde uzlaşma kurma çabasının örnekleridir.

Okulun gerçek misyonunu açığa çıkaracak olan *Galeri* konusu, öğrenciler için "sisli bir alem" (Ishiguro, 2023: 39) gibidir. Hakkında konuşulması hoş karşılanmaz, bu yüzden öğrenciler arasında kulaktan kulağa aktarılan bilgiler vasıtasıyla bir akıl yürütme gerçekleştirilir. *Galeri* konusu kadar, Hailsham'a yılda birkaç defa gelip *Galeri* için resim toplayan Madam'da da gizem sezilir. Madam, Hailsham'lı öğrencilerle konuşmayı reddettiği gibi onların yakınlarında olmaktan imtina eder ve hatta bir gün bunu net bir şekilde belli eder. Madam'ın Hailsham'lı öğrencilere karşı duyduğu korkuyu, Kathy "bazı insanlar örümceklerden nasıl korkuyorsa" (Ishiguro, 2023: 42) benzetmesi ile tarif eder. Bu olaydan sonra durumun garipliği öğrencileri duygusal olarak zedeler.

Hailsham'daki çocukların ileri gen teknolojisi vasıtasıyla var oldukları düşünülünce, onları çevreleyen gerçek dünya karşısında duyumsadıkları her düşünce ya da duygunun yapay olabileceği fikri akıllara gelebilir. Duygusal tepkilerinin gerçek bir akıl yürütme sonucu ortaya çıkmadığı, yapay bir aklın kavrayışları sonucu açığa çıktığı düşünülebilir. Nitekim canlı bir varlık gibi hareket etse dahi, yapay zekânın duyumu ve bilincinin programsal bir duyum ve bilinç olduğu bilinir (Çelebi ve İnal, 2019: 656). Ancak Ishiguro, 'programsal bir duyum ve bilinç' ötesinde bir duygu ve bilinç dünyasına sahip klon çocukların- ya da öğrencilerin olduğu bir okul sistemi olan Hailsham'ı kurgulayarak farklı düşünme olanağı kurulmasına yardımcı olur.

Kathy ve arkadaşlarının gerçek var oluş nedenlerini sezdiklerinde altını deşemedikleri bir başka konu ise sigara yasağıdır. Sigara, eserde kelime adı olarak bile öğrenilmiş olması rahatsızlık verici olan bir konudur. Öyle ki Hailsham kütüphanesinde, içinde sigara bahsi geçmesi sebebiyle Sherlock Holmes gibi eserlere dahi yer verilmez (Ishiguro, 2023: 72). Gözetmen Bayan Lucy'nin sigara konusu ile ilgili olarak öğrencilere "Sizin sağlığınıza dikkat etmeniz, benim sağlığımı korumamdan çok daha önemli" (Ishiguro, 2023: 73) demesi üzerine, öğrenciler neden kendilerinin bu konuda 'daha' dikkatli olmaları gerektiğini merak ederler fakat kendilerine öğretilen utanma duygusu sebebiyle konuşamazlar. Hailsham'da önem verilen ya da katı bir şekilde yasaklanan hususlara ve yasaklar konusunda adet haline gelmiş sorgulayamama durumuna bakılırsa, Hailsham misyonunu 'bir deney ortamı' titizliğinde gerçekleştirir. Öğrencilerin kendileri ve okulla ilgili gerçekleri anlayıp Hailsham'dan kaçmalarını engelleyen ise uydurulan bazı rivayetlerdir. Hailsham'dan kaçtıktan sonra geri dönmek isteyip dışarıda başına kötü şeyler gelmiş öğrencilerle ilgili anlatılan korku hikâyeleri, çocukları okulda tutmanın yöntemlerinden biridir.

Derya Oruç, Hailsham'daki sistem ile Platon'un 'Devlet'indeki toplumsal sınıflandırma arasında bağ kurar. Oruç'a göre Platon'un yöneticiler (guardians), bekçiler (auxiliaries) ve işçiler (producers) biçiminde sınıflandırdığı hiyerarşik yapılanmayı, klonların yetiştirildiği 1990'ların İngiltere'sinde gözlemlemek mümkündür (2024: 1435). Romanın kurgusal okulu Hailsham'da öğretmen yerine gözetmen denilen eğitimden sorumlu görevliler, Platon'un

sınıflandırmasındaki bekçiler olarak ele alınabilir. Öğrencilerin çekindiği Başgözetmen Emily, öğrencilerin “dış dünyadaki yerini” (Ishiguro, 2023: 108) anlaması için uğraş veren Bayan Lucy ve *Galeri* için öğrencilerden resim başta olmak üzere sanatsal işler toplayan Madam, Hailsham’ın var oluş gerekçesine -yani klonların gelecekleri ile ilgili temel gerekçeleri zihinlerine gizlice sokmasına (Ishiguro, 2023: 85)- bir şekilde hizmet eder. Platon’un işçiler sınıfını eserde organ bağışı yapacak klonlar temsil eder. Klonlar, organ bağışı sırası geldiğinde organlarını bağışlayarak ve bağışlardan sonra bakıma muhtaç hale geldiklerinde yine kendileri gibi klon olan başka bağışçılarla bakım sorumluluğunu üstlenir. Ishiguro’nun romanında Platon’un yöneticiler sınıfını ise distopik olarak kurgulanan 1990ların İngiltere’sinin klon sistemine izin veren sistemi karşılar. Platon’un toplumsal sınıflandırması ile Oruç’un Ishiguro’nun kurgusal okulu Hailsham arasında kurduğu ilişki, tıpkı bu çalışmanın aktör-ağ teorisi ile göstermeye çalıştığı gibi, bir toplumu geleneksel anlayışın işaret ettiği unsurlardan ibaret saymaması açısından önemlidir.

Beni Asla Bırakma romanının başkarakteri ve anlatıcısı Kathy H.’nin ya da diğer çocuk karakterlerin soy isimleri olmadan verilmesi, kişisellikten arındırılmış Kafkaesk karakterleri hatırlatsa da (Şafak, 2022: 210) romanın genel bir insanlık halini anlatır gibi sıradanlaştırılmış üslubu da dikkat çekicidir. Eserin anlatıcısı Kathy, bakıcılık yıllarından geriye dönüp çocukluk yıllarını hatırlarken, “Sizin geldiğiniz yerde nasıldı bilmiyorum” (Ishiguro, 2023: 20) ya da “Sizin bulunduğunuz yerde nasıldı bilmiyorum” (Ishiguro, 2023: 72) ifadelerini kullanarak yaşadıklarını kendi türünden olanlara anlattığı izlenimini uyandırır. Bir taraftan da “Sizin çocukluğunuzda” (Ishiguro, 2023: 45) diyerek başladığı cümlelerle – örneğin koleksiyon yapmak gibi- herkesin sahip olabileceği alışkanlıkların altını çizerek hitap ettiği kesimin kapsamını genişletir ve aynı zamanda kendi çocukluğunun da normal çocuklarınkı ile benzer yanları olduğunu paylaşmak ister. Eser bu yönüyle de aktör-ağ teorisi kapsamında ele alınmak için elverişlidir. Çünkü Ishiguro, Latour’un aktör-ağ teorisinin imkân verdiği gibi, ileri teknolojik ürünlerin yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğu bir dönemde, klonların da bir aktör olarak toplumsal yapılanmanın bir parçası halinde değerlendirilmesinin örneğini verir. Kathy’nin kendi çocukluğunu anlatırken, insan-çocuklara seslenip onlarla bağ kurmaya çalışması ve kendi çocukluğu ile onların arasında benzerliklerin olduğunu göstermeye çalışması, aslında her iki grubun aynı toplumun parçası olduğuna vurgu yapmak istemesindendir.

Romanın, yöntem olarak aktör-ağ teorisince irdelenmesinin bir diğer gerekçesi, Ishiguro’nun eserinde klon çocukların duygu dünyaları ile ilgili verdiği detaylardır. Ishiguro’nun yapay yollarla üretilmiş çocuk karakterleri, her çocuk gibi şefkat ihtiyacı duyar ve “ani bir kucaklayış” (Ishiguro, 2023: 65) hayali kurar. Aktör-ağ teorisi doğrultusunda, Ishiguro’nun klonları bir eyleyen olarak kabul ettiği ve duygusal yönü gelişmiş canlılar olarak klonların da toplumsal düzlemde bir etkide bulunma yeteneğinde olduğunu göstermek istediği söylenebilir. Zafer Şafak ise klon çocukların sevilme arzusu üzerinden Mary Shelly’nin *Frankenstein* eserini hatırlatır ve bir canavar ya da klon olması fark etmeksizin her canlının sevilme arzusunda birleştiğini anlatır (2022: 215). Shelly’nin eseriyle iki yüzyıl kadar önce korkunç bir canavar vasıtasıyla göstermeye çalıştığını, Ishiguro çağın koşullarına uyarak ve teknolojiyen faydalanarak kurguladığı Hailsham okulunun öğrencileri ile göstermeye çalışır. İnsan-olmayan unsurların olduğu her iki eserde de aranan şey ortaktır: sevgi ve kabullenilme. Romana ismini veren ‘Beni Asla Bırakma’ şarkısı da yine klonların duygulara sahip olduğunu imleyen başka bir kurgusal detaydır. Kathy’nin “bir rüya ülkesi” (Ishiguro, 2023: 70) olarak görülen dış dünyadaki yaşamlarına geçtiklerinde kesinlikle bir çocuk sahibi olamayacaklarını öğrenmesi, gizlice dinlediği ve mucize eseri çocuk sahibi olmuş bir kadını anlatan Judy Bridgewater isimli bir şarkıcının ‘Beni Asla Bırakma’ isimli şarkısı ile mümkün olur (Ishiguro, 2023: 76). Ishiguro, dışarıdaki hayatın gerçekliği ile Hailsham’daki gerçekliği yan yana getirerek, okura bir çatışma anının yaşandığını hissettirir. Bu çarpıcı anlardan bir tanesi ise Hailsham’lı öğrencilerin bir araya toplanıp gelecek hayali kurdukları bir anda, gözetmen Bayan Lucy tarafından kendi gerçekliklerinin hatırlatıldığı andır:

Hiçbiriniz Amerika’ya gitmeyeceksiniz, hiçbiriniz film yıldızı olmayacaksınız. [...] Yetişkin olacaksınız ve sizler yaşlanmadan, hatta orta yaşa bile gelmeden, hayati organlarınızı bağışlamaya başlayacaksınız. Her biriniz bu nedenle yaratıldınız. Filmlerini seyrettiğiniz aktörler gibi değilsiniz, benim gibi bile değilsiniz. Bu dünyaya belli bir amaçla getirildiniz ve geleceğiniz, hepinizin geleceği önceden belirlendi (Ishiguro, 2023: 83).

Ishiguro’nun çatışma anı olarak kurduğu başka bir durum örneği ise klonların *erteleme hakkı* söylentisi ile yıllar sonra başgözetmen Emily ve Madam’a ulaştıklarında öğrendikleri yeni gerçeklerdir. Kathy yıllarca bakıcılık yaparken, Ruth ve Tommy birkaç bağış yapmıştır ve artık sağlıkları pek iyi değildir. Ruth *tükenmeden* önce Kathy’ye Tommy ile birlikte *erteleme hakkına* başvurması için teklifte bulunur. Söylentiye göre, birbirlerini gerçekten

seven iki bağışçı *Galeri*'de toplanan çalışmaları tekrardan değerlendirilerek üç yıl boyunca organ bağışından muaf tutulur. "Zavallı yaratıklar" (Ishiguro, 2023: 241) hitabıyla Madam, söylentinin doğru olmadığını bir bir açıklar. Bunun üzerine Kathy, neden onlardan yıllarca sanatsal çalışmalar toplandığını, neden eğitim aldıklarını ve neden birçok kitabı okuyup üzerine tartışmalar yürüttüklerini sorar (Ishiguro, 2023: 245). Bütün çabanın, onların ruhları olduğunu topluma *kanıtlamak* için verildiğini öğrendiğinde ise daha büyük bir şaşkınlık duyar ve çarpıcı bir ifade kullanır: "Birileri bizim ruhsuz olduğumuzu mu sanıyordu(?)" (Ishiguro, 2023: 246) Madam ve başgözetmen ise klonların insanlar için bir zamanlar sadece "test tüpleri içinde bulanık karaltılar"dan (Ishiguro, 2023: 247) ibaret olduğunu, fakat Hailsham projesi ile klonların sanatsal faaliyetlerinin sergilendiğini açıklar. Belli ki başgözetmen ve Madam projeleri ile övünür, çünkü bu sayede "Bu çocukların birer insan olmadığını kim iddia edebilir ki(?)" (Ishiguro, 2023: 247) diye soru sorabildikleri bir ortam yaratmışlardır. Fakat burada Ishiguro bir ekleme daha yaparak çatışma ortamını derinleştirir. Okuru, bir taraftan klonların olmadığı "eski karanlık günlere dönmeyi" (Ishiguro, 2023: 248) düşünmenin söz konusu olmadığı bir ortam ile tanıştır ve bir taraftan da klonlara karşı etik bir yaklaşım geliştirmenin sorumluluğu üzerine düşündürür.

Hailsham görevlileri yapay çocukların duyguları olduğunu göstermeye çalıştıkları bir proje yürütürken, aynı zamanda organ bağışının önemi konusunda kuşkusuz bir inanç besler. Bu inancı, hümanizm kavramından doğan trans-hümanizm kavramı ile açıklamak mümkün olabilir. *Ölümsüzlük ve Yapay Zekâ Bağlamında Trans-hümanizm* başlıklı çalışmada Aysel Demir, trans-hümanizmi, nano teknoloji, gen klonlama, yapay zekâ gibi ileri teknolojiler vasıtasıyla insanların fiziksel ve zihinsel olarak gelişiminin desteklenip varoluşun özünü genişleten kültürel bir hareketlilik olarak açıklar (2018: 96-97). Bu felsefe, insan olmanın imkânlarını genişletmek, hastalıklardan korunmak, zekâyı geliştirmek için teknolojinin olanaklarından yararlanmanın gerekliliğini savunur. Elbette bu noktada da Şafak'ın tartışmaya açtığı gibi biyomedikal bilim ile ahlak arasında yaşanacak çatışmada, bir klonun hayatı feda edilebilir mi sorusunu (2022: 211) sormak gerekir. Romanında kurduğu çatışma ortamları ile Ishiguro'nun bu soru üzerine düşündürmek istediği söylenebilir.

Öğrenci, klon ya da çocuk denilerek anılabilecek karakterler, "büyük dünya" (Ishiguro, 2023:114) diye tanımladıkları topluluğun hakikilik sınavına takılısalar da o dünyaya haiz görülen sevilme ihtiyacı, özlem, kıskançlık, bağlılık gibi birçok insani özelliği paylaşır. Ishiguro süratle ilerleyen teknolojiye toplumsal uyumun ne ölçüde gerçekleşebileceğini de sorgulamaya açarken, nesnelere eyleyen olma şansı tanıyan aktör-ağ teorisi uyarınca, klonlara yaklaşımın teknolojik bir mercektan daha fazlasını gerektirdiğini gösterir. Çünkü "yapay zekâ ile insan, yeni bir toplumsal etkileşim biçimiyle karşı karşıyadır" (Adaş ve Erbay, 2022:334) ve bu durumun bir uzantısı olarak birçok konunun *yeniden* düşünülmesi ve toplumsallığın *yeniden toplanması* gerekir.

5.KLARA İLE GÜNEŞ ROMANI

İnsan ve robot arasında bir korelasyon kurularak denir ki düşünebildiği ve bir bilince sahip olduğu için insan haklarından bahsediliyorsa ve yapay zekâ sistemi ile bilinçli ve deneyim sahibi robotların ortaya çıkması mümkünse, o halde robotların da haklarından bahsedilebilir sonucuna varılır (Çelebi ve İnal, 2019: 656). Ishiguro'nun *Klara ile Güneş* romanı, haklar konusunun sadece insandan insana doğru bir akışı takip etmeyip kapsamına robotları da alması bakımından sorgulayıcı bir niteliktedir. Latour aktör-ağ teorisiyle, toplumsal/sosyal olanı yapısöküme uğratarak insandan, nesneye ve durumlara kadar herkesin ve her şeyin bir eyleyen olabileceğini ve dolayısıyla temelde insan davranışını, makro düzeyde ise toplumu anlayabilmek için bunun gerekli olduğunu söyler. Bu sebeple sosyolojik araştırmalarda özne yönelimli yaklaşım yerine, post-hümanist bir yaklaşım benimsenerek insan olmayanın da insan kadar eylemde pay sahibi kılınacağını belirten "simetrik bir ontolojiye" geçilir ve artık toplumsallığın üretiminde "insan-olmayan aktörlerin de" pay sahibi olduğu "sosyo-teknik melez bir sistem" benimsenir (Adaş ve Erbay, 2022: 334). Ishiguro'nun *Klara ile Güneş* romanı, bu anlayışın detaylarını bir edebiyat metni üzerinden irdelemek için iyi bir örnektir.

Ishiguro'nun *Beni Asla Bırakma* ve *Klara ile Güneş* romanları, karakterlerini insan olmayan varlıklardan seçmesi ve genel olarak insan ve teknoloji karşılaşmasını toplumsal hayatı paylaşma düzleminde vermesi bakımından ilgi çekicidir. İleri teknolojinin bir ürünü olarak ya yapay zekâ ya da klon olan Ishiguro karakterleri, ayrıca insan-olmayanın insan-olan için hizmette bulunma misyonuna sahiptir. Fakat bu yönüyle, geleneksel bir anlayışı devam ettirmediklerini söylemek gerekir. Çünkü bu karakterler artık toplumsalın bir parçası olarak görülmeleri gerektiğini sorgulamaya açarlar.

Klara ile Güneş romanının başkarakteri Klara adında bir YA (yapay arkadaş) robotudur. Romanın robot çocuk karakterleri YA Klara, YA Rosa ve YA Rex bir teknoloji mağazasında çocuklara *yapay arkadaş* olabilmeleri için satışa sunulur. Mağazanın pazarlama politikası uyarınca robotlar vitrinde, orta ve arka taraflarda belirli sürelerle teşhir edilirler. Güçlerini güneş enerjisinden alan robotlar için güneşi alabildikleri açı önemlidir. Güneşten maksimum fayda sağlayabildikleri ve müşterinin dikkatini en çok çekebildikleri yer vitrin olduğundan, vitrine geçen robotlar bundan mutluluk duyar ve bilirler ki vitrindeki robot kısa süre içerisinde bir “yuva”ya (Ishiguro, 2022: 11) kavuşur. Ayrıca her robot ait olduğu model ve seriye göre birtakım özelliklere sahiptir. Örneğin B2 modeli üçüncü seriye ait olan Rex, arkadaşlık yapacağı çocuğa sorumluluk duygusu aşılayarak onu çalışkan olması için güdüler (Ishiguro, 2022: 11). B2 modeli dördüncü seriden olan Klara ise müthiş bir gözlem ve öğrenme yeteneği ile donatılmıştır (Ishiguro, 2022: 43). Bu özellikler mağazaya gelen müşterilere anlatılırken, kendilerine hitap edilmediği sürece robotların konuşmaması gerekir. Ancak bu, müşterilerin mağaza yöneticisine yönelttikleri sorulardan etkilenmedikleri anlamına gelmez. Örneğin, Rex için gelen müşterinin B2 modelinin üçüncü serisi ile ilgili bir sorundan bahsetmesini, Klara incitici bulur ve şaşırarak “Kadın bunu yüzünde aynı gülümsemeyle öylece Rex’in önünde söylemişti” (Ishiguro, 2022: 12) der.

YA robotlar izleyerek, dinleyerek, daha önceki verileri bir araya getirip çıkarımda bulunarak öğrenme becerilerini geliştirir. Onların dünyaya açılan penceresi olan mağaza vitrininden, dışarıda YA’sı ile yürüyen bir çocuğu gördüklerinde YA’nın mutsuzluğunu, *yuvasında* sevgi görmediğini ve daha birçok şeyi gözlemleyebilirler. Bu durumda türdeşleri robota üzdükleri gibi, dışarıda süren hayatı daha büyük bir merakla izleyip ileride *çocukları* için daha yararlı hale gelmeyi de planlarlar (Ishiguro, 2022: 22). Gözlemleri esnasında insanların dünyasının karmaşası ile karşılaşır, duyguların ne kadar girift olduğu karşısında şaşırırlar. Örneğin Klara, benzetme yoluyla isim taktığı Kahve Fincanı Hanım ve Yağmurluk Adam’ın karşılaşmalarında -tıpkı çocukların istekleri yerine getirilmediğinde ağladıkları gibi, bir anın yaşandığını ve ardından birbirlerine sıkıca sarıldıklarını görünce şaşırır ve mağaza yöneticisi ile yaptığı konuşmada, bunun özlem duygusu olduğunu anlar (Ishiguro, 2022: 25). Bu, bilgi işleme ve öğrenme hızları yüksek olan yapay zekâların insanın sahip olduğu tecrübeye ihtiyaç duymaya devam edeceğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Çelebi ve İnal, 2019: 657). Klara dışarıyı izlediği bir gün, romanın akışında olayları birbirine bağlayacak bir araç ile karşılaşır. Nasıl bir işlevi olduğunu anlayamadığı ve üzerinde yazılı kelimeden Cootings Makinesi adını verdiği bir aracın hava kirliliğine sebep olduğunu gözlemler. Ayrıca Klara, insanların mutsuz olduğu ve her şeyin ters gittiği anların, bu makinenin ortaya çıktığı zamanlar ile bir bağı olduğunu düşünür ve zihninde bir kodlama yapar: Güneş insanlara iyi gelirken, Cootings Makinesi genel bir mutsuzluk yayar.

Eserin anlatıcı robot karakteri Klara, vitrine çıktığının dördüncü gününde Josie ile karşılaşır. Josie ona büyük bir ilgi gösterir, satın almaya geldiğinde onun evine eğer isteksizse gelmemesini söyleyerek bir robot ve insanı eşitleyen bir diyalog kurar (Ishiguro, 2022: 28). Oysaki mağazadaki kesin kural, seçim ayrıcalığının müşteride bulunması ve robotun satış esnasında yönlendirici hiçbir davranışta bulunmamasıdır. *Beni Asla Bırakma* romanında da Ishiguro gözetmenlerden ilgi bekleyen, kendilerine farklı davranılmasını isteyen ve *ani bir kucaklayışın* hayalini kuran klon çocukları, yasak/kural ekseninde buluşturur. Klon karakterlerin dünyasında, kodlananın dışında davranmaya yer yokken; Klara, yaşağı inisiyatif kullanırcasına biraz esnetir ve Josie’nin ilgisini çeker. İlgi odağı haline gelmeyi başaran Klara’dan Josie’nin annesinin yapmasını istediği üç şey, -romanın akışında gerekçesi ile ortaya çıkacaktır- Ishiguro’nun insan ve yapay zekâ ilişkisini daha karmaşık üst bir seviyeye taşımasının örneğidir. Klara’nın geçmesi beklenen testte, Josie’ye bakmadan göz rengini söylemesi, Josie’nin sesinin hangi perdeden çıktığını tahmin etmesi ve onun yürüyüşünü canlandırması istenir (Ishiguro, 2022: 43). Klara başarıyla verdiği sınavdan sonra, artık *yuvasına* kavuşur.

Klara’nın yapay arkadaşlık yapacağı Josie, gizemli bir hastalığı olan ve uzaktan eğitim alan bir çocuktur. Annesi yoğun iş temposunda, ona vakit ayırmaya çalışır. Klara’nın “uzundörtgen öğretmenler” (Ishiguro, 2022: 51) adını verdiği bilgisayarın başında “mega-onaylı öğretmenler”den (Ishiguro, 2022: 164) ders alır. Josie’nin arkadaşı Rick de Klara’nın dikkatle gözlemlediği bir çocuktur. Rick, arkadaşlıklarını etkileyeceği endişesi ile Josie’nin bir YA edinmesini hoş karşılamaz ve ilkin Klara’ya iyi davranmaz. Rick, sadece YA edinmeye mesafeli yaklaşımıyla diğer çocuklardan ayrılmaz. Rick *yükseltilmiş bir çocuk* olmadığı için de diğer çocuklardan farklılaşır. Ishiguro’nun romanında teknoloji ve insan ilişkisini yoğunlaştırarak çocukların akademik seviyelerine olumlu katkılarda bulunan *yükseltme* işleminin, bir trans-hümanizm örneği olarak görülebilir mi sorusu akla gelir. İnsan zihnine yapılan

müdahale ile süper zeki insanlar tasarlamının insanlığın sorunlarını çözmedeki etkisini merak eden Demir, üst insanın insani nitelikteki duygulardan uzaklaşmadığını ve trans-hümanizmin esas amacının, insanı zekâ ve sağlık yönünden geliştirmiş kılması olduğunu söyler (2018: 97). Ishiguro'nun *yükseltilmiş* çocuk karakterleri ise *etkileşim toplantısı* adı verilen etkinliklerde bir araya gelerek sosyal becerileri güçlendirilmeye çalışılır. Aileler *yükseltilmiş* çocukları için bu toplantıları akıllı olmak yetmediği ve başkalarıyla geçinmek de gerektiğinin (Ishiguro, 2022: 60) farkında olduğu için kendilerinin olmadığı bir ortamda düzenler. Josie'nin arkadaşı olduğu için bir toplantıya katılan Rick, *yükseltilmiş* olmadığı için zorbalığa uğrar. Annesi ile birlikte eski filmleri izleyip o dönemlerde her şeyin farklı olduğunu anlattığı için garipsenir (Ishiguro, 2022: 67).

Hem zorbalığa uğradığı için hem Josie'nin o ortamda tavırlarının değiştiğini gözlemlediği için Klara da *etkileşim toplantısından* hoşlanmaz. Klara *yükseltilmiş* çocukların sosyal becerilerinin gelişmemiş olduğunu kavrar. Ayrıca *yükseltme* durumunun, ayrımcı nitelikte olduğu aşikârdır. Eğitim fırsatlarından çocuklar eşit bir şekilde yararlanamaz. Örneğin Rick'in eğitim görmek istediği Atlas Brookings Üniversitesi, *yükseltilmemiş* çocuklar için sadece yüzde iki civarında bir kontenjan sunar (Ishiguro, 2022: 114). Bu sebeple Rick, Klara'ya içini açtığı bir anda ne bir robot ne de *yükseltilmiş* bir çocuk olduğundan kendisini *salak* gibi hissettiğini itiraf eder (Ishiguro, 2022: 125). Oysaki *yükseltme* işleminin başka sonuçları da vardır. Ishiguro, teknolojinin nimetlerini sergilediği okuruna, teknolojinin farklı bir yüzünü de göstererek katmanlı bir düşünce evrenine davetiye çıkarır. *Yükseltilmiş* çocukların gizemli bir hastalığa yakalanarak ölmesi söz konusudur. Josie'nin ablası Sal, bu sebepten ölmüştür ve Josie yine aynı sebepten hastalanmıştır. Ailelerin *yükseltme* işlemine karar vermelerini, Ishiguro hayati bir sonuç etrafında örer.

Roman, insan-insan etkileşiminin yanı sıra, insan- robot ve *yükseltilmiş- yükseltilmemiş* çocuk etkileşimini sunar. Ishiguro *Beni Asla Bırakma* romanında klonların duyguları olduğunu göstermeye çalışan projenin yürütüldüğü Hailsham adındaki okulun misyonunu, *Klara ile Güneş* romanında adeta bütün bir toplum tabakasına yayar. Artık sadece Hailsham sınırlarına hapsedilmiş klonlar değil, her yerde ve ulaşılır nitelikte olan robotlar söz konusudur. Ancak klonların duygularının olup olmadığı sorusu, *Klara ile Güneş* ile sorulmaya devam etmektedir. Öğrenme ve taklit kabiliyeti yüksek olan robotların duygularının olup olmadığı hâlâ net olarak cevap bulmuş değildir. Rick'in annesi Miss Helen, Klara'nın varlığının bir *elektrik süpürgesi* niteliğinde olup olmadığından emin olamadığı için ona karşı nasıl davranması gerektiği konusunda tereddüt yaşar (Ishiguro, 2022: 127). Yine de Klara'nın gördüğü muamele, *Beni Asla Bırakma*'nın klon çocuklarının gördüğü muameleden farklıdır ve daha iyileştirilmiş bir düzeydedir. Klon karakterler *yaratık* olarak görüldüğü için Madam ve diğer herkes, onlardan tiksindir ve korkar. *Beni Asla Bırakma* romanında duyguları-olan her unsur canlı ve değerli kabul edilirken; *Klara ile Güneş* romanında duygu konusunun geleneksel bir ehemmiyet taşımadığı anlaşılır. Öyle ki Josie'nin annesi, Klara'ya "Bazen duyguları olmamak hoş olmalı. Sana imreniyorum" (Ishiguro, 2022: 88) der. Say "Çoğu durumda makinemizin duyguları olmasını istemeyiz" (2019: 158) derken, makinelerin sistemlerine zarar gelecek durumlarla karşılaşmasında kendi varlıklarını sürdürmek yönünde tercih yapmalarının insanlar için iyi sonuçlanmayacağını kasteder. Bu romanda ise duygusal yönü gelişmiş bir robotun, varlığının tehlikeye girdiği bir anda dahi tercih hakkını insandan yana kullandığı görülür. Bu açıdan Ishiguro'nun hem klonlara hem robotlara tehlike anında kaçmayıp kodlananın dışında hareket etme payesi vermediği söylenebilir.

Klara, Josie'nin gizemli hastalığının çaresi olarak Güneş'i görür. Yükseltilmesi sebebiyle hastalanan Josie için daha önce herkesi memnun ettiğine şahit olduğu Güneş'in iyi gelebileceğini düşünür ve onunla anlaşma yapar. Eğer hava kirliliğine sebep olan Cootings Makinesi'ni ortadan kaldırabilirse, Güneş *besinini* Klara'yı iyileştirmek için gönderecektir. Klara'nın ilk girişimi sonuçsuz kalır; fakat Klara "bütün yardımseverliğine rağmen" (Ishiguro, 2022: 103) Güneş'in çok meşgul olduğuna ve onun dikkatini çekmek için daha büyük bir şeyin gereğine inanır. Güneş'in gerçek bir sevgi karşısında tereddüt etmeden yardım edeceğini, daha önceki öğrenmelerinden hatırlayıp Josie ve Rick arasındaki gerçek sevgiyi kanıt olarak sunar. 'Gerçek sevgi' imgesi okura, *Beni Asla Bırakma* romanından tanıdık gelir. Organ bağışi görevinden *erteleme hakkı* talep eden klonlar da kanıt olarak 'gerçek sevgi'yi sunmak zorundadır. Ishiguro'nun insana dair bir duygu olarak sevgiyi robotların dünyasına dahil etmesi ve yapay zekâyı bir problem olarak göstermek yerine, problemin çözümü olarak sunması, aktör-ağ teorisinin de işaret ettiği üzere, robotları toplumun bileşenleri arasında saydığının bir göstergesidir.

Klara, Josie'yi iyileştirme çabası içerisindeyken, kendisinden beklenen gizli bir görev açığa çıkar: Josie'nin ölümünden sonra onu *devam ettirmesi* istenir. Anne Mrs Arthur, Mr Capaldi'den Josie'nin portresini yapmasını istemiştir ve Klara da bu portreyi üzerine giyerek ölmüş bir çocuğu *devam ettirecektir* (Ishiguro, 2022: 179-180). Ishiguro insan olan ve insan olmayan düzleminde başlattığı sorgulamaya, insana özgü olanın benzersiz olup olmadığı sorusunu da ekleyerek düşünme evreninin kapsamını genişletir ve her iki görüşün savunucularına eserde yer verir. Portre konusunda romandaki herkes hemfikir değildir. Rick ve eskiden mühendis olan baba Paul en başından itibaren bu seçimin karşısında dururken; daha önce ölmüş kızı Sal'in portresini yaptırıp başarısız bir sonuçla karşılaşan anne Chrissie Arthur bu defa tereddüt içindedir. Portrenin savunucusu ve bir nevi -insanın benzersiz olmadığı düşüncesinin savunucusu Mr. Capaldi, anneyi ikna etmek için şu çarpıcı ifadeleri kullanır:

Sorun şu Chrissie: [...] Bizim nesil hâlâ eski duyguları taşıyor. Bir yanımız bunları terk etmeyi reddediyor. Hepimizin içinde ulaşamayacak bir şey olduğuna inanmaya devam etmek istiyor bir yanımız. Benzersiz ve aktarılamayacak bir şey olduğuna. Ama böyle bir şey yok, bunu artık biliyoruz. [...] Josie'nin içinde bu dünyanın Klara'larının devam ettiremeyeceği hiçbir şey yok (Ishiguro, 2022: 181).

Ishiguro, Mr Capaldi ile taban tabana zıt görüşlere sahip baba Paul karakterinin de görüşlerine yer verir. Paul, insanı özel ve benzersiz kılanın kalp olduğuna inanır ve insan kalbinin, organ olmasının ötesinde “şiişel anlamda” bir derinliği olduğunu anlatır (Ishiguro, 2022: 188). Fakat Paul'un bu konuşmayı Mr Capaldi'ye değil, bir YA olan Klara'ya karşı yapması da ayrıca ilginçtir. Gürova, romanında insan-robot etkileşimini üst düzeye taşıyan Ishiguro'nun materyalist bakış açısını olumsuzlayarak tinselci ve moralist bir anlatı kurguladığı tespitini yapar (2021: 69). İnsan davranışlarını taklit etmede çok yetenekli olan Klara, kalbin benzersizliği konusunda Paul ile aynı görüşleri paylaştığını söylediğinden (Ishiguro, 2022: 261), Gürova'nın Ishiguro'nun bu tutumu konusundaki tespitine hak vermek yerinde olur.

Romanda yapay zekâya tepki gösteren kesimin varlığından da bahsetmek gerekir. Tiyatroda bir koltuğa oturmaması yönünde tepkiyle karşılanan Klara, “Önce işlerimizi elimizden alıyorlar. Sonra tiyatrodaki koltuklarımızı” (Ishiguro, 2022: 207) cümlesini duyar. Bir taraftan bulunduğu evin doğal bir üyesi muamelesi görürken bir taraftan ötelenmesi, yapay zekâ sebebiyle toplumsal bölünmenin bir göstergesidir. Fakat romanda kullanılan bazı ifadeler, okura bu karakterlerin insandan farklı olduğunu unutturmama gayreti olarak okunabilir. Örneğin, araç koltuğuna emniyet kemerini bağlamadan oturan Klara'yı uyaran anne, insan için kullanılan ‘yaralanmak’ ifadesi yerine *hasar görmek* (Ishiguro, 2022: 84) ifadesini ve ‘ölmek’ yerine ise *solma hakkı* (Ishiguro, 2022: 254) ifadesini kullanır. Bu tarz ifade benzerliği, *Beni Asla Bırakma* romanında da bulunur. Klonlar, yeterince bağış yaptıktan sonra ‘ölmek’ yerine *tükenmeyi* beklerler.

Teknolojiyi toplumsal bir aktör olarak okumaya fırsat veren Ishiguro romanları, kurduğu bir sistem çerçevesinde insan ve teknoloji ilişkisinin gelişeceğini işaret eder. Organ bağışı için üretilen klon karakterlerin ya da yapay zekâlı robot karakterlerin toplumla entegrasyonu için bir sistem geliştirilir ve bu sistem çerçevesinde insan ve insan olmayan arasında bir uyumun yakalanması beklenir. Kurgusal okul *Hailsham*, *Nekahet Merkezi* ya da robotların işlevsiz hale geldiğinde âtil durumda bekledikleri *Boş Alan*, böyle bir sistemin parçasıdır. Ishiguro, klonların ya da robotların, kodlandıkları işlevleri tamamlayıp kendilerini bekleyen sona yaklaştıklarında insanlarla karşılaşma anlarının devamını sağlar. Kathy ve Tommy'nin Hailsham'lı gözetmen ve Madam ile yıllar sonra bir araya gelmesi gibi Klara da *Boş Alan*'a geçtiğinde mağaza yöneticisi tarafından ziyaret edilir.

Beni Asla Bırakma romanında karakterler insan ya da klon olarak ikiye ayrılırken; *Klara ile Güneş* romanında bazı çocukların “genetik düzeltme” (Ishiguro, 2022: 212) maksatlı *yükseltilmiş* olduğu göz önünde bulundurulursa, bu romandaki karakterleri insan, robot ve hem insan hem robot karakterler olarak üç gruba ayırmak mümkündür. Bu doğrultuda *yükseltilmiş* Josie ve *yükseltilmemiş* Klara “biyo-kapitalist ve teknolojiye bağlı toplumun hedeflerine işaret eden topluluğun üst ve alt kademelerine örnek teşkil etmektedir” (Süt Güngör, 2022: 1524). Öjenik girişimlerle çocuklar arasında ayrımların olabileceğini imleyen bu durum, yazar Ishiguro'nun kötümser bir bakışa sahip olduğu fikrini uyandırmamalıdır. Çünkü kendisiyle yapılan bir röportajda *Klara ile Güneş* romanını “daha ümitvar bir doku katmak için” (Akt. Gürova, 2021: 71) yazdığını belirtir. Bu çok katmanlı haliyle Ishiguro'nun her iki romanını salt bilimkurgu ya da distopya olarak değerlendirmek, yapay zekânın bir aktör olarak ele alındığı sosyolojik açıdan güçlü yönünü görmezden gelmek olacaktır.

6.SONUÇ

Bruno Latour'un 'ortaklıkların sosyolojisi' adını verdiği yaklaşımının temel çıkış noktası olan aktör-ağ teorisi uyarınca, Kazuo Ishiguro'nun *Beni Asla Bırakma* ve *Klara ile Güneş* romanlarının karşılaştırmalı olarak incelendiği bu çalışmada, yapay zekânın sosyolojik boyutu edebiyat metni özelinde analiz edilmiştir. Latour'un teorisinin işaret ettiği insan-olmayanın da insan-olan kadar eylemde bulunma yetki ve becerisine sahip olduğu kabulü, ileri teknoloji ürünü karakterleriyle Ishiguro romanlarında görülür.

Beni Asla Bırakma ve *Klara ile Güneş* yapay zekâyı işleyen iki roman olarak taşıdığı benzerlikler açısından Ishiguro'nun teknoloji ve insan karşılaşmasını derinlemesine ele alır. *Beni Asla Bırakma* romanı, yazarın yapay zekâyı edebiyat gündemine taşıdığı romanı iken; *Klara ile Güneş* romanı ise yazarın yapay zekâ konusunu edebi sahada daha derinlemesine işleyerek ileri teknoloji ürünlerinin bir aktör niteliğinde toplumsalın parçası haline geldiğini imlediği romanıdır. Bu haliyle romanlar arasındaki benzerlikleri okuma çabası, ilk romandan ikinci romana kadar yazarın görüşlerinin nasıl bir gelişim gösterdiği çerçevesinde yapılmıştır.

Beni Asla Bırakma romanında yazar, klonların ya bağışçı ya da bakıcı olduğu bir sistem kurar. Bu, bir nevi emeklilik sistemi gibi klonların hem bağışçı olduğu hem de çok sayıda organ bağışlama sebebiyle bakıma muhtaç hale geldiği dönemde, yine bir klon tarafından bakıldığı bir sistemdir. Birbirini destekleyen unsurların olduğu bu sisteme, insan faktörü olabildiğince dahil değildir. Klonların insanlarla karşılaşma anları sınırlıdır. Hailsham'da dışarıdan gelen birkaç satıcı ve *Kulübeler'*de ihtiyaçları gidermek için bulunan görevli haricinde insan yoktur. *Klara ile Güneş* romanında ise robotların etkinliğinin dar sınırlar çerçevesinde çizildiği bir sistemin olmadığı görülür. Robotların insanlarla karşılaşma anları daha fazladır. Bu romandaki robot-insan etkileşimi, bir robottan insanın yerine geçmesi istenecek kadar (Klara'dan beklenen Josie'yi *devam ettirmesi* görevinde olduğu gibi) yüksektir. Bu açıdan denilebilir ki Ishiguro, ikinci romanında yapay zekâyı daha esnek hareket kabiliyeti tanımıştır.

Beni Asla Bırakma romanında okur, organ bağışçı için hayatta tutulan ve bu yüzden özgürlükleri elinden alınan klon karakterlerin, bilgileri dahilinde olmasına rağmen, aksi yönde bir talepte bulunmadıkları ve beklentinin dışına çıkmadıklarına tanık olur. Klon karakterler hep olmaları gereken yerde ve zamanda, yapmaları gerekeni yaparlar. *Klara ile Güneş* romanında ise okuru, bir insandan kopyalanmış klonlar yerine, direkt olarak robot olan karakterler karşılar. Fakat bu robotlar, ileri teknoloji ürünü olduklarından, öğrenme hızları oldukça gelişmiştir. Yine de bu robotlar da programlandıkları haliyle yaşarlar. Ishiguro'nun bu tutumundan, bütün gelişmişliğine rağmen, yapay zekâyı davranış sınırlılığının bir program çerçevesinde göstermeye çalıştığı sonucuna varılabilir.

Klara ile Güneş romanı sadece insan ya da sadece robot karakterleri içermeyip *yükseltilmiş* ve *yükseltilmemiş* çocuk karakterlere de yer verdiği için, adeta hibrit karakter çeşitliliği ile *Beni Asla Bırakma* romanından ayrılır. İlk romanında, insanların korku ve tiksintisi ile karşılaşan klonlar varken; ikinci romanında Ishiguro bu korkuyu bertaraf etmek istercesine, ebeveynlere çocuklarını *yükseltme* hakkı tanır. *Yükseltme* işlemi ile akademik becerilerin dışarıdan müdahale edilerek artırılması beklenir. Fakat bu işlemin de toplumda bir yatışma sağlamadığı görülür ve insanlar bu romanda da robotlardan korkmaya ya da onlardan tiksinti duymaya devam eder. Çünkü robotlar, insanların işlerini elinden almıştır. Ancak burada Ishiguro'nun okuru düşünmeye davet ettiği bir konuyu göz ardı etmemek gerekir: *Yükseltilen* ve akademik başarı fırsatını arttıran çocukların sosyal becerileri zayıflar ve üstelik bu yöntemde, çocukların hastalanma riski de vardır. Sal ve Josie *yükseltilmiş* çocuklar olduğu için hastalanmışlardır.

Bu çalışma yapay zekâ konusunu, edebiyat metni özelinde ve aktör-ağ teorisi çerçevesinde irdelemeye çalışırken, Ishiguro'nun iki romanında yapay zekâ ürünlerinin toplumla nasıl bir entegrasyon içerisinde bulunduğu sorusunun cevabını aramıştır. *Beni Asla Bırakma* romanında klonların yaşam haklarına saygı duyan bir kesim vardır. Klon çocuklara daha duyarlı ve gerçekçi davranan ve bu amaçla bir eğitim verilmesi gerektiğini düşünen Bayan Lucy, bu kesimin başında gelen karakterlerdendir. Hailsham'ı kurmasıyla Bayan Emily ve Madam'ı da bu kesime dahil etmek mümkündür. Fakat klonlara karşı korku duyulduğu ve onlardan tiksiniildiği gerçeği de romanda işlenir. Ishiguro bu romanında klonları ve toplumun onlara yönelik olumsuz düşüncelerini net bir şekilde ayırıp her iki tarafı birbirine yaklaştırmazken; diğer romanında farklı bir tutum benimser. *Klara ile Güneş* romanında robotlara olumlu ve olumsuz bakan insanlar bir aradadır, öyle ki aynı evin ya da aynı ailenin içerisinde bile farklılık gözlemlenebilir: Bayan Melanie ya da Mr Paul, robotlardan pek hoşlanmazken; Josie ve annesinin hoşnutsuzluğu söz konusu değildir. Ishiguro'nun bu tutumundan, bir önceki romanında karşıt görüşte olanları mekânsal olarak

birbirine yaklaştırmazken, son romanında farklı fikirleri birbiri ile iletişime geçirdiği ve düşüncelerin dönüşüm geçirmesine olanak tanıdığı sonucu çıkarılabilir. Yazar, yapay zekânın toplumsallaşma örüntüsünde yeni diyalog ortamları içerisinde ele alınması gerektiğinin ipuçlarını sunar.

Her iki romanda ortak imge olarak ‘sergileme’ dikkat çekicidir. Klon çocukların resimlerinin sergilenmesi ya da robot çocukların alıcı bulmak için mağazada teşhir edilmesi, teknolojinin hızla gelişmesinin temelinde insana hizmetin yattığını gösterir. Ishiguro *Beni Asla Bırakma* romanında klonları toplumun hizmetine sunarken, klonların toplumun doğal bir parçası olup olmadığı sorusunu gündeminde tutar. Bir taraftan organ bağışına duyulan ihtiyaç doğrultusunda klonlardan vazgeçilmemesi gerçeği varken, bir taraftan da klon çocukların da diğer çocuklar gibi duyguları olduğunu göstermeyi amaçlayan Hailsham projesi vardır. Bu proje, hem toplum ve klonların barıştırılmasını ve toplumsallaşmanın bir aktörü olarak görülmelerinin sağlanmasını hem de onlardan faydalanılmaya devam edilmesini hedefler.

Her iki romanda görülen ortak imgelerden biri de ‘gerçek sevgi’nin olayları çözüme kavuşturacağı beklentisidir. Kathy ve Tommy, aralarında gerçek sevginin varlığını kanıtladıkları zaman organ bağışı görevlerinden erteleme hakkı alabileceğine inanırken; Klara da Josie’yi iyileştirmesi için Güneş’ten yardım isterken, Josie ve Rick arasında gerçek sevgi olduğunu göstermek ister. ‘Gerçek sevgi’ imgesinin ortaklığına benzer bir ilişki her iki romanda organ konusunun önem taşıması ile de ilişkilendirilebilir. Bir romanda organ bağışı, diğer romanda bir organ olarak kalbin benzersizliği işlenir. Ishiguro insani olanın taklit edilemeyeceğini ve ancak insan-olanın tekelinde bulunduğunu imlerken, bu gerçeği insanın unuttuğu anların bir çözümü olarak devreye robotları sokması, yapay zekâyı toplumsal aktör olarak gördüğü başka bir örnektir. Çocukların *yükseltilmiş* ya da *yükseltilmemiş* olarak yeni bir hiyerarşinin çıktığı ortamda, öjenik girişimlerin bir sonucu olarak sosyal becerilerin gelişmemesinin bir çözümü olarak robotlar devreye girer. Aslında her iki roman karakterlerinin de kendilerini makineden ibaret görmediği anlaşılar. İnsanların onlara bu şekilde dar bir çerçeveden bakmalarını, yetersiz ve haksız bir değerlendirme olarak algıladıkları açıktır. Planlananın dışına çıkmayan eylemlerde bulunarak klon olduklarını ya da robot olduklarını kabul ederler ancak Ishiguro’nun çok katmanlı gerçekler evrenini yaratmasıyla, okur, karakterlerin duyup hissettiklerinin kabul edilmesi için girdiği uğraşlara tanık olur.

Zıt fikirde ve türde olanları birbirine yaklaştırıp her kesimden düşüncenin aynı düzlemde tartışılmasına olanak tanıyacak bir hassasiyetle kurguladığı romanlarında, insan olmanın ve kalmanın imkânlarının bir yandan artarken bir yandan daraldığı bir ortamda, Ishiguro’nun yapay zekânın kötü amaçlar için kullanılmasının önüne geçmek için toplumsalı ilmek ilmek yeniden kurmayı amaçladığı söylenebilir. Aynı zamanda yapay zekâyı geleneksel bir tutumla bakılmasının onun kapasitesini ve etki alanını küçümseyeceğini imleyerek toplumun yeni bileşenlerinin ortaya çıkmasını amaçladığı sonucuna varılabilir.

KAYNAKÇA

- Adaş, E. B. ve Erbay, B. (2022). “Yapay Zekâ Sosyolojisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21(1), 326-337.
- Booker, M K. (2012). “Ütopya, Distopya, Toplumsal Eleştiri”, *Ütopya ve Distopya Notos: Öykü İki Aylık Edebiyat Dergisi*, S: 36:, 35- 46.
- Chatfield, T. (2013). *Dijital Çağa Nasıl Uyum Sağlarız?*, (Çev: Levent Konca), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Çelebi, V. ve İnal, A. (2019). “Yapay Zekâ Bağlamında Etik Problemi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 66, 651-661.
- Demir, A. (2018). “Ölümsüzlük ve Yapay Zekâ Bağlamında Trans-Hümanizm”, *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, Cilt/Vol: 9, Sayı/Num: 30.
- Gözen, H. & Edman, T. B. & Arıkan, A. & Dağ, Ü. & Dülger, O. ve Güdücü, B. (2022). “Bir Klonun Günlüğünden: Posthümanizm, Transhümanizm, Distopya ve Beni Asla Bırakma”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 39(1), 144-160.
- Gürova, E. (2021). “Klara ile Güneş: Dijitalleşen Bir Çağda İnsan Olmak”, *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 10, 69-81.
- Ishiguro, K. (2022). *Klara ile Güneş*, 3. Baskı, (Çev: Lale Akalın), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ishiguro, K. (2023). *Beni Asla Bırakma*, 30. Baskı, (Çev: Mine Haydaroğlu), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

- Korkmaz, F. (2020). "Kazuo Ishiguro'nun Beni Asla Bırakma ile Çetin Altan'ın 2027 Yılı'nın Anıları Romanlarının Distopik Açidan Mukayesesi", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 12, Sayı: 24, 1-8.
- Körlü Topan, A. (2024). *Aktör-Ağ Teorisi Açısından Yapay Zekâ ve İletişim*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Tv Sinema Anabilim Dalı.
- Latour, B. (2021). *Toplumsal Yeniden Toplama: Aktör-Ağ Teorisine Bir Giriş*, (Çev. Nüvit Bingöl), Tellekt (Can Sanat Yayınları), İstanbul.
- Oruç, D. (2024). "A promise of 'The Good Place': Dystopia in Kate Wilhelm's The Funeral and Kazuo Ishiguro's Never Let Me Go", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (38), 1431-1441.
- Öztemel, E. (2020). "Yapay Zekâ ve İnsanlığın Geleceği", *Bilişim Teknolojileri ve İletişim: Birey ve Toplum Güvenliği*, (Ed: Muzaffer Şeker, Yasin Bulduklu, Cem Korkut ve Mürsel Doğrul), Türkiye Bilimler Akademisi, ss. 95 – 112, Ankara.
- Say, C. (2019). *50 Soruda Yapay Zekâ*, 14. Baskı, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul.
- Singil, N. (2022). "Yapay Zekâ ve İnsan Hakları", *Public and Private International Law Bulletin*, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 1-38.
- Sucu, İ. ve Ataman, E. (2020). "Dijital Evrenin Yeni Dünyası Olarak Yapay Zekâ ve Her Filmi Üzerine Bir Çalışma", *e-Journal of New Media/Yeni Medya Elektronik Dergi*, Volume 4, Issue 1, 40- 52.
- Süt Güngör, P. (2022). "A eugenic attempt to create "upper class": Klara and the Sun by Kazuo Ishiguro", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (31), 1523-1533.
- Şafak, Z. (2022). "Never Let Me Go: A Story of Longing for Humane Affection Tinged with Memory", *International Journal of Cultural and Social Studies*, Volume 8 (Issue 2), 209-218.
- Tıkız, G. & Kavaklı, N. ve & Özözen Danacı, M. (2018), "Yeni Dünya Düzeninde Hüzünlü Bir Kabullenmişlik ve Yabancılaşma: Kazuo Ishiguro'nun Beni Asla Bırakma Adlı Eseri", *1. Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kritik Tartışmalar Kongresi (ICDSS'18)*, Tam Metin Bildiri Kitabı, 90-102.
- Yılmaz, T. (2020). "X Faktörü: Ishiguro'nun Beni Asla Bırakma Adlı Romanında İnsanlık Onuru", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(Aralık Özel Sayı), 205-222.
- Yılmaz, E. (2023). "Sosyal Medya Mecraları ile Birey Arasındaki İlişkiye Bruno Latour'un Aktör-Ağ Teorisi Açısından Bir Bakış", *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 53-69.
- https://www.bookbrowse.com/author_interviews/full/index.cfm/author_number/477/kazuo-ishiguro Erişim Tarihi: 28.08.2024
- <https://www.npr.org/2021/03/17/978138547/kazuo-ishiguro-draws-on-his-songwriting-past-to-write-novels-about-the-future> Erişim Tarihi: 28.08.2024
- <https://www.gazeteduvar.com.tr/gulten-akin-siirinde-ortakligin-insasi-araziyi-duzlestirmek-haber-1609257> Erişim Tarihi: 30.08.2024
- <https://t24.com.tr/k24/yazi/edebiyat-calismalari-latour-ag-modeli,2394> Erişim Tarihi: 30.08.2024

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).